

نظریه قابلیت استناد

در مباحث مسئولیت مدنی

حجت مبین

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

صندوق پستی: ۱۵۹-۱۴۶۵۵

E-mail: isu.press@yahoo.com
www.ketabesadiq.ir

کتابسادیق

نظریه قابلیت استاد در میانی مسئولیت مدنی ■ تألیف: حجت مبین ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع)
چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۴-۸
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: مبین، حجت، ۱۳۶۲
عنوان و نام پدیدآور: نظریه قابلیت استاد در میانی مسئولیت مدنی / حجت مبین
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری: ۲۸۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۴-۸
قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال
یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۵۷ - ۲۶۲
یادداشت: نمایه.
موضوع: تعهدات (حقوق) — ایران
موضوع: مسئولیت (حقوق) — ایران
موضوع: تعهدات (حقوق) — فرانسه
موضوع: مسئولیت (حقوق) — فرانسه
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ عن ۲ KMHA۱۰
رده بندی دیویی: ۵۵۰/۳۲۴۶
شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۱۸۷۰۸

فهرست اجمالی

۱.....	سخن ناشر.....
۳.....	دیباچه.....
۷.....	مقدمه مؤلف.....
۱۱.....	مقدمه.....
۲۱.....	بخش نخست: مفاهیم، اصول و مبانی مسئولیت مدنی.....
۲۳.....	فصل نخست: مفاهیم.....
۵۱.....	فصل دوم: اصول حاکم بر مسئولیت مدنی.....
۵۷.....	فصل سوم: مبانی مسئولیت مدنی.....
۹۵.....	بخش دوم: مفهوم و مبنای نظریه قابلیت استناد.....
۹۷.....	فصل نخست: تبیین نظریه.....
۱۲۷.....	فصل دوم: مبانی اعتبار نظریه قابلیت استناد.....
۱۳۷.....	فصل سوم: تفاوت نظریه قابلیت استناد با سایر مبانی مسئولیت مدنی.....
۱۵۱.....	فصل چهارم: آثار پذیرش نظریه قابلیت استناد.....
۱۶۷.....	بخش سوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه.....
۱۶۹.....	فصل نخست: جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه.....
۲۰۵.....	فصل دوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق ایران.....
۲۲۳.....	فصل سوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق فرانسه.....
۲۴۳.....	نتیجه.....

۲۴۹.....	یادداشت‌ها
۲۵۷.....	فهرست منابع
۲۶۷.....	نمایه

www.ketab.ir

فهرست تفصیلی

۱	سخن ناشر.....
۳	مقدمه مؤلف.....
۱۱	مقدمه.....
۱۲	۱. بیان مسئله.....
۱۲	۲. ضرورت تحقیق.....
۱۴	۳. پیشینه تحقیق.....
۱۴	۴. سؤالات تحقیق.....
۱۵	۵. فرضیات تحقیق.....
۱۵	۶. اهداف تحقیق.....
۱۶	۷. کاربردهای متصور از تحقیق.....
۱۷	۸. روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات.....
۱۷	۹. تقسیم‌بندی مطالب.....
۱۹	پی‌نوشتها.....
۲۱	بخش نخست: مفاهیم، اصول و مبانی مسئولیت مدنی.....
۲۱	کلیات.....
۲۳	فصل نخست: مفاهیم.....
۲۳	۱. مفهوم مسئولیت مدنی.....
۲۴	۱-۱. تعریف مسئولیت مدنی.....

۲۶	۱-۲. ارکان مسئولیت مدنی.....
۲۷	۱-۲-۱. وجود ضرر.....
۳۲	۱-۲-۲. ارتکاب فعل زیان بار.....
۳۳	۱-۲-۳. رابطه سببیت.....
۳۴	۱-۳. تفاوت مسئولیت مدنی با سایر مسئولیت ها.....
۳۵	۱-۳-۱. مسئولیت مدنی و مسئولیت اخلاقی.....
۳۶	۱-۳-۲. مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری.....
۴۱	۲. مفهوم مبنای مسئولیت مدنی.....
۴۲	۲-۱. تعریف مبنای مسئولیت مدنی.....
۴۶	۲-۲. تفاوت مبنای مسئولیت مدنی و ارکان آن.....
۴۷	جمع بندی.....
۴۸	پی نوشتها.....
۵۱	فصل دوم: اصول حاکم بر مسئولیت مدنی.....
۵۱	۱. اصل لزوم جبران خسارت.....
۵۳	۲. اصل لزوم انتخاب مبنای حقوقی جهت تعیین مسئول.....
۵۴	جمع بندی.....
۵۴	پی نوشتها.....
۵۷	فصل سوم: مبانی مسئولیت مدنی.....
۵۸	۱. نظریه وحدت مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری.....
۵۸	۱-۱. تبیین نظریه.....
۶۰	۱-۲. مبانی فلسفی.....
۶۲	۲. نظریه تقصیر.....
۶۳	۲-۱. مفاد نظریه تقصیر.....
۶۶	۲-۲. ریشه های پیدایش نظریه تقصیر.....
۶۶	۲-۲-۱. عقاید علمای کلیسا.....
۶۶	۲-۲-۲. توجه به عنصر روانی در حقوق کیفری.....
۶۶	۲-۲-۳. تأثیر اندیشه های حقوق روم باستان.....
۶۷	۲-۲-۴. مبانی اخلاقی تقصیر.....
۶۸	۲-۳. ایرادات وارد بر مبانی نظریه.....

۲-۴	نارسانیه‌های نظریه تقصیر و تعدیل آن	۷۱
۲-۴-۱	استفاده از مسئولیت‌های قراردادی	۷۱
۲-۴-۲	استفاده از اماره تقصیر	۷۲
۲-۴-۳	دگرگونی مفهوم تقصیر	۷۲
۳	نظریه خطر	۷۳
۳-۱	مفاد نظریه خطر	۷۴
۳-۱	دلایل پیدایش نظریه خطر	۷۴
۳-۲-۱	پیشرفت‌های صنعتی و ناکارآمدی نظریه تقصیر	۷۴
۳-۲-۲	ظهور مکتب تحقیق ایتالیایی	۷۵
۳-۲-۳	اثبات راحت‌تر مسئولیت مدنی	۷۶
۳-۲-۴	ایجاد همبستگی اجتماعی	۷۶
۳-۳	ایرادات وارد بر نظریه خطر	۷۶
۳-۳-۱	دشواری اثبات رابطه سببیت	۷۷
۳-۳-۲	ناعادلانه بودن مجاز، مسئولیت بدون تقصیر	۷۷
۴	نظریات جدید	۷۸
۴-۱	نظریات مختلط	۷۸
۴-۱-۱	تقصیر عرفی یا کار نامتعارف	۷۸
۴-۱-۲	خطر در برابر انتفاع	۷۹
۴-۱-۳	نظریه خطر ایجاد شده	۸۰
۴-۲	نظریه تضمین حق	۸۰
۴-۳	نظریه رفاه و خیر	۸۲
۵	پیش‌بینی تحولات آتی در مبانی مسئولیت مدنی	۸۴
۵-۱	تحولات جدید در اندیشه‌های حقوق کیفری	۸۵
۵-۱-۱	مکاتب دفاع اجتماعی	۸۵
۵-۱-۲	توجه به «بزه‌دیده»	۸۶
۵-۱-۳	عدالت ترمیمی	۸۷
۵-۲	جهت‌گیری نظریات ارائه شده در مبانی مسئولیت مدنی	۸۷
جمع‌بندی		۸۹
پی‌نوشتها		۸۹

بخش دوم: مفهوم و مبنای نظریه قابلیت استاد.....	۹۵
کلیات.....	۹۵
فصل نخست: تبیین نظریه.....	۹۷
۱. مفهوم قابلیت استاد.....	۹۷
۱-۱. تعریف قابلیت استاد.....	۹۸
۱-۲. جلوه‌هایی از نظریه قابلیت استاد در نظام‌های مختلف حقوقی.....	۱۰۰
۲. قلمروی اعمال نظریه.....	۱۰۳
۳. ملاک احراز قابلیت استاد.....	۱۰۶
۳-۱. قاعده کلی.....	۱۰۶
۳-۱-۱. رابطه سببیت عرفی.....	۱۰۷
۳-۱-۲. نقش تقصیر در احراز قابلیت استاد.....	۱۱۰
۳-۲. ملاک احراز قابلیت استاد در اجتماع یا تعدد سبب و مباشر.....	۱۱۲
۳-۲-۱. تعدد مباشرین.....	۱۱۲
۳-۲-۲. تعدد اسباب.....	۱۱۳
نخست. نظریه تساوی اسباب.....	۱۱۳
دوم. نظریه سبب متعارف.....	۱۱۴
سوم. نظریه سبب مستقیم و نزدیک.....	۱۱۴
چهارم. نظریه سبب مقدم در تأثیر.....	۱۱۵
پنجم. نظریه سبب مقدم.....	۱۱۶
ششم. نظریه سبب قوی‌تر.....	۱۱۶
نتیجه.....	۱۱۷
۳-۲-۳. اجتماع سبب و مباشر.....	۱۱۸
جمع‌بندی.....	۱۲۲
پی‌نوشتها.....	۱۲۳
فصل دوم: مبانی اعتبار نظریه قابلیت استاد.....	۱۲۷
۱. مبانی فلسفی.....	۱۲۸
۲. مبانی اجتماعی.....	۱۳۰
جمع‌بندی.....	۱۳۵
پی‌نوشتها.....	۱۳۵

فصل سوم: تفاوت نظریه قابلیت استناد با سایر مبانی مسئولیت مدنی.....	۱۳۷
۱. نظریه تقصیر.....	۱۳۸
۱-۱. از نظر قلمروی مسئولیت.....	۱۳۸
۱-۲. از نظر تحلیل مسئولیت.....	۱۴۰
۱-۳. از نظر ارکان مسئولیت.....	۱۴۰
۲. نظریه خطر.....	۱۴۱
۲-۱. از نظر قلمروی مسئولیت.....	۱۴۱
۲-۲. از نظر تحلیل مسئولیت.....	۱۴۲
۲-۳. از نظر ارکان مسئولیت مدنی.....	۱۴۲
۳. نظریات جدید.....	۱۴۳
۳-۱. نظریات محتاط.....	۱۴۳
۳-۱-۱. از نظر قلمروی مسئولیت.....	۱۴۴
۳-۱-۲. از نظر تحلیل مسئولیت.....	۱۴۴
۳-۱-۳. از نظر ارکان مسئولیت.....	۱۴۵
۳-۲. نظریه تضمین حق.....	۱۴۶
۳-۲-۱. از نظر قلمروی مسئولیت.....	۱۴۶
۳-۲-۲. از نظر تحلیل مسئولیت.....	۱۴۷
۳-۲-۳. از نظر ارکان مسئولیت.....	۱۴۷
۳-۳. نظریه رفاه و خیر.....	۱۴۸
جمع‌بندی.....	۱۴۸
پی‌نوشتها.....	۱۴۹
فصل چهارم: آثار پذیرش نظریه قابلیت استناد.....	۱۵۱
۱. وحدت مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد.....	۱۵۱
۱-۱. تفکیک مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد.....	۱۵۲
۱-۲. ایرادات وارد بر نظریه تفکیک مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد.....	۱۵۴
۱-۳. تأثیر نظریه قابلیت استناد در وحدت یا تعدد مسئولیت قراردادی و خارج از قرارداد.....	۱۵۸
۲. تغییر در ارکان مسئولیت مدنی.....	۱۶۱
جمع‌بندی.....	۱۶۳
پی‌نوشتها.....	۱۶۴

ح □ نظریه قابلیت استناد در مباحث مسئولیت مدنی

بخش سوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه ۱۶۷
کلیات ۱۶۷

فصل نخست: جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه ۱۶۹

۱. قواعد موجد ضمان در فقه امامیه ۱۷۰

۱-۱. قاعده اتلاف و تسبیب ۱۷۰

۱-۲. قاعده لاضرر ۱۷۴

۱-۲-۱. قاعده لاضرر و «لزوم جبران خسارت» ۱۷۵

نخستین نفی از ضرر ۱۷۶

سوم نفی ضرر غیر متعارف ۱۷۷

سوم نفی حکم ضرری ۱۷۸

چهارم. نفی حکم ضرری از طریق نفی موضوع ۱۸۱

پنجم. نفی حکم ضرری از طریق نفی خود ضرر ۱۸۲

۱-۲-۲. قاعده لاضرر و «نظریه سوءاستفاده از حق» ۱۸۴

۱-۳. قاعده غرور ۱۸۶

۱-۴. قاعده احسان ۱۸۹

۲. قواعد مسقط ضمان در فقه امامیه ۱۹۲

۲-۱. قاعده احسان ۱۹۲

۲-۲. قاعده استیمان ۱۹۳

۲-۳. قاعده اقدام ۱۹۴

۲-۴. اکراه ۱۹۵

جمع‌بندی ۱۹۷

پی‌نوشتها ۱۹۸

فصل دوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق ایران ۲۰۵

۱. قوانین و مقررات راجع به مسئولیت مدنی ۲۰۵

۱-۱. قانون مدنی ۲۰۶

۱-۲. قانون مسئولیت مدنی ۲۰۸

۱-۳. قانون مجازات اسلامی ۲۱۱

۱-۴. قانون بیمه اجباری مسئولیت‌مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی ۲۱۵

۲. رویه قضایی محاکم ۲۱۶

۲۱۹.....	جمع‌بندی
۲۲۰.....	پی‌نوشتها
۲۲۳.....	فصل سوم: جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق فرانسه
۲۲۴.....	۱. قوانین و مقررات راجع به مسئولیت مدنی
۲۲۷.....	۲. رویه قضایی محاکم
۲۲۸.....	۲-۱. نظریه فعل همراه با تقصیر
۲۲۹.....	۲-۲. تفسیر بند نخست ماده ۱۳۸۴ قانون مدنی
۲۳۰.....	۲-۳. گسترش مفهوم تقصیر
۲۳۰.....	۲-۴. گسترش مسئولیت قراردادی
۲۳۴.....	۳. اندیشه‌های حقوق‌دانان
۲۳۹.....	جمع‌بندی
۲۴۱.....	پی‌نوشتها
۲۴۳.....	نتیجه
۲۴۸.....	پی‌نوشتها
۲۴۹.....	یادداشت‌ها
۲۵۷.....	فهرست منابع
۲۵۷.....	۱. فارسی
۲۵۷.....	الف. کتب
۲۶۱.....	ب. مقالات
۲۶۱.....	ج. جزوات
۲۶۲.....	د. قوانین (به ترتیب تاریخ تصویب)
۲۶۲.....	۲. عربی
۲۶۲.....	نمایه

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که بیش از «ربع قرن» تجربه دارد و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طیبه در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه

و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود در طلیعه دور جدید فعالیتش بتواند به توسعه و تقویت آنها در برتو عنایات حضرت حق تعالی، اهتمام ورزد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آن اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند- درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

و مباحثه

«مبنای مسئولیت مدنی» همواره از موضوع‌های بحث‌انگیز در «مسئولیت مدنی» بوده و هنوز نیز به عنوان موضوعی بحث‌انگیز مطرح است. در نظام حقوقی رم که در روزگاران قدیم، نیرومندترین نظام حقوقی به شمار می‌رفت، تحت تأثیر حقوق کلیسا و به علت وحدت و یگانگی بین مسئولیت کیفری و مدنی مبنای تقصیر پذیرفته شده بود و در این نظام هیچ‌کس را، جز در محدوده «تقصیر» مسئول خساراتی که به دیگران وارد می‌آورد نمی‌دانستند. همین اندیشه از حقوق رم به حقوق اروپا منتقل شد و در حقوق این کشورها از جمله در ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه منعکس شد و از قانون مدنی فرانسه و همچنین از طریق نظام حقوقی «کامن لوی» به قوانین دیگر کشورها نفوذ کرد.

اگرچه پیشرفت صنعت و دگرگونی‌های عمیق در روابط اجتماعی باعث تحول در نظریه تقصیر شد و نظریه مزبور به سوی مسئولیت عینی و موضوعی گرایش پیدا کرد، ولی نظریه تقصیر به عنوان «مبنا» باقی ماند. این اندیشه در نظام حقوقی ایران نیز نفوذ کرد و بسیاری از حقوق‌دانان و اساتید

ایران نیز نظریه «تقصیر» را به عنوان مبنای مسئولیت مدنی پذیرفتند و در مراکز علمی به دانشجویان و از طریق تألیفات خود به حقوقدانان منتقل کردند.

در حقوق اسلامی از ابتدا مبنای مسئولیت مدنی و ضمان قهری بر مبنای «علمی ضرر» یعنی در واقع بر مبنای مسئولیت موضوعی بنیان گرفت و صرف «قابلیت استناد» برای مسئول شمردن شخص، در برابر زیان‌هایی که از سوی او به دیگران وارد می‌آید کافی بود و در بعضی موارد مثل «غصب» یا آنچه که «در حکم غصب» بود، حتی «قوه قاهره» نیز نمی‌توانست موجب براثت شخص از مسئولیت مدنی و ضمان قهری شود. همین اندیشه از طریق «قانون مدنی» وارد «حقوق مجتبه» و قوانین ایران شد. اگرچه در سال‌های بعد با تصویب «قانون مسئولیت مدنی» این اصالت حقوقی خدشه‌دار شد.

با پیروزی انقلاب اسلامی، همان‌طور که انتظار می‌رفت، در همه عرصه‌ها از جمله در عرصه فرهنگی تحولی عمیق روی داد. تأسیس دانشگاه امام صادق (ع) با ریاست حضرت آیت الله مهدوی کنی که از چهره‌های اصیل و شاخص روحانیت بودند، از دگرگونی‌های تأثیرگذار در عرصه علمی و فرهنگی بود. اکنون که نزدیک به سی سال از تأسیس این دانشگاه می‌گذرد، نقش مثبت آن در حیات علمی و فرهنگی جامعه ایرانی کاملاً محسوس و ملموس است و این تأثیر در عرصه علوم انسانی که رسالت اصلی این دانشگاه بوده، مشخص‌تر است.

صدها فارغ التحصیل دانشمند در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های حقوق، علوم سیاسی، اقتصاد، معارف اسلامی، مدیریت و ارتباطات از این دانشگاه وارد محیط‌های علمی، سیاسی و اداری شده‌اند و تداوم حرکت علمی و اسلامی انقلاب را تضمین کرده‌اند و آقای حاجت‌مبین از جمله دانش‌آموختگان فرهیخته این دانشگاه از رشته معارف اسلامی

و حقوق هستند که پایان نامه خود را در مقطع کارشناسی ارشد حقوق خصوصی با موفقیت دفاع کرده اند و در حال حاضر نیز در مقطع دکتری دانشگاه تهران در حال تحصیل می باشند. ایشان کوشیده اند تا دیدگاه اسلام را در زمینه مسئولیت مدنی و ضمان قهری تبیین نمایند و در این تلاش توفیق ارزشمندی به دست آورده اند.

این جانب که از نخستین سال های تأسیس این دانشگاه مخصوصاً در تأسیس رشته حقوق افتخار همکاری داشته ام، از صرف بخش مهمی از عمر خود در این راه احساس رضایت می کنم و خدا را سپاس می گویم و از این که دانشمندان جوانی از قبیل آقای حجت مبین ثمره این تلاشند، مباحی و سرفرازم و آرزو مندم که ایشان و دوستان دانشمند و متعهد ایشان در رسالت علمی و فرهنگی خود موفق باشند.

دکتر حمید بهرامی احمدی

سوم بهمن ماه ۱۳۸۹

www.ketab.ir

مقدمه مؤلف

متن اصلی این کتاب، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد پیوسته رشته معارف اسلامی و حقوق با عنوان «نظریه قابلیت استناد به عنوان مبنای مسئولیت مدنی در فقه امامیه و حقوق ایران، با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه» می باشد که با راهنمایی استاد دکتر حمید بهرامی احمدی و مشاوره اساتید گرامی دکتر سعید بیگدلی و حجت الاسلام دکتر سید مصطفی مصطفوی در شهریور ماه ۱۳۸۷ در دانشگاه امام صادق (علیه السلام) دفاع شده است.

نظریه پردازی، آن هم در حوزه علوم انسانی، کاری بس دشوار است که نگارنده نه ادعای آن را داشته و نه دارد؛ آن چه در این کتاب آمده، تقریری از نظریه ای است که به عقیده دسته ای از حقوق دانان و فقیهان مبنای مسئولیت مدنی در نظام حقوق اسلامی، محسوب می شود؛ نظریه ای که نگارنده آن را باور دارد و امیدوار است تا روزگاری در کنار سایر نظریات غربی مسئولیت مدنی، بلکه در مرتبه ای بالاتر از آن و نه تنها در ایران، بلکه در جای جای جهان و در نظام های مختلف حقوقی دنیا، مورد توجه قرار گیرد.

در حالی که مفهوم مسئولیت مدنی در حقوق فرانسه، که می توان آن را مهد پیدایش نظریات مسئولیت مدنی در حقوق غرب دانست، با قواعدی کلی در قرن هفدهم و از سوی پوتیه، بنیان نهاده شد، مفهوم مسئولیت مدنی، در حقوق اسلامی سابقه ای دیرین دارد. قواعد فقهی راجع به ضمان در فقه امامیه، علی رغم کثرت تألیفات و نظرات، چنان غنی و پر مغز است که تأمل و مذاقه در ابعاد مختلف آن، هنوز هم تازگی دارد.

در نوشتار حاضر تلاش بر این بوده است تا با طرح نظریات مختلفی که از سوی حقوق دانان غربی در باب مبنای مسئولیت مدنی ذکر شده و نقد آنها، ضمن بیان نارسایی های موجود در نظریات حاضر، زمینه برای طرح و پذیرش نظریه قابلیت استناد فراهم گردد. در این کتاب سعی شده تا با گردآوری نظرات فقهی و تحلیل های موجود در باب مسئولیت مدنی، مبنای برگزیده یعنی قابلیت استناد از میان نوشته های فقیهان استتاج و در قالبی شایسته ارائه گردد تا بتواند بیش از پیش مورد استفاده جامعه حقوقی قرار گیرد.

امید این که با طرح نظریه قابلیت استناد، این نظریه مورد توجه حقوق دانان قرار گیرد و در بوته آزمایش، سنجیده شود. شاید آینده، فرصت مناسبی باشد، تا آثار این نظریه در شاخه های مختلف مسئولیت مدنی مورد بررسی بیشتری قرار گیرد و عیار آن بیشتر سنجیده شود.

تدوین این کتاب برگرفته شده از نظرات استاد ارجمند جناب آقای دکتر حمید بهرامی احمدی است، که بی شک نقش اصلی را در شکل گیری این اثر داشته اند. هم چنین جا دارد از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر سید یگدلی که مشوق و حامی اصلی اینجانب در انتخاب این موضوع بودند کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. نظرات ارزشمند و نکته سنجی استاد گرانقدر جناب حجت الاسلام دکتر سید مصطفی مصطفوی نیز نقش اصلی در غنای مطالب فقهی مطرح شده در این کتاب داشته که از ایشان نیز سپاس گزارم. جا دارد از

مسئولین محترم انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که زمینه را برای انتشار این اثر فراهم نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.

در پایان یاد می‌کنم از اساتید بزرگوارم دکتر امیرخان سپه‌وند، دکتر فرامرز کوردزی، دکتر سید محمد مشکوه و دکتر امیرحسین فخاری که اینک در میان ما نیستند. برای همه‌شان از درگاه الهی غفران و رحمت و آمرزش طلب می‌نمایم.

حجت مبین

مهرماه ۱۳۸۹

مقدمه

مسئولیت مدنی یکی از مهم ترین مباحث حقوق خصوصی است؛ به گونه ای که در همه دانشکده های حقوق در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری حقوق خصوصی، عنوان درس مستقلی را به خود اختصاص داده است؛ بسیاری از اساتید حقوق نیز تألیفات بسیاری را در این زمینه به رشته تحریر درآورده اند؛ دادگاه ها نیز همه روزه با دعاوی متعددی روبه رو هستند که برای رسیدگی به آنها بایستی از قواعد و قوانین مرتبط با بحث مسئولیت مدنی استفاده نمایند.

برخی حقوق دانان اظهار داشته اند که در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می گویند، در برابر او مسئولیت مدنی دارد^۱ در این جا در مقام بیان تعریف مسئولیت مدنی نیستیم و تعریف مسئولیت مدنی را در جای خود بیان خواهیم نمود. در این مقدمه کوتاه برآنیم تا به صورت بسیار مختصر ضمن بیان مسئله و ضرورت آن، اصول و مبانی این پژوهش را تبیین نمائیم.

۱. بیان مسئله

در بیان مبنای مسئولیت مدنی، نظریات مختلفی ارائه شده است. در این پژوهش برآنیم تا «قابلیت استناد» را به عنوان مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران، فقه امامیه و حقوق فرانسه، مورد بررسی قرار دهیم. بر مبنای این نظریه مبنای مسئولیت مدنی را بایستی در قابلیت استناد زیان به عامل زیان جست و جو نماییم. در حقیقت براساس این نظریه، زمانی فرد مسئول جبران خسارات وارده شناخته می شود، که زیان قابل استناد به وی باشد. ملاک قابلیت استناد هم «احراز رابطه سببیت عرفی» است.

اگرچه تاکنون رابطه سببیت به عنوان یکی از ارکان مسئولیت مدنی مورد توجه حقوق دانان بوده است، ولی هیچ گاه به عنوان مبنای مسئولیت مدنی مورد توجه قرار نگرفته است. در این کتاب قصد داریم تا با بررسی قوانین مختلف از جمله قانون مدنی، قانون مسئولیت مدنی، قانون مجازات اسلامی و همچنین با توجه به قواعد فقهی چنان اطلاق، تسبیب، لاضرر، غرور، احسان و... که از مهم ترین نصوص قانونی و فقهی در ارتباط با مسئولیت مدنی در حقوق ایران به شمار می رود، مبنای مشترکی را برای مسئولیت مدنی در حقوق ایران بیابیم.

۲. ضرورت تحقیق

بی شک مسئله مسئولیت مدنی از مباحث بسیار مهم و اساسی در حقوق خصوصی به شمار می رود. مبنای این نوع مسئولیت نیز از جایگاه ویژه ای برخوردار است، به گونه ای که استاد مسئولیت مدنی، بوریس استارک در این زمینه معتقد است: «مبالغه آمیز نیست اگر بگوئیم، مسئله مبنای مسئولیت مدنی مهم ترین مسئله در حقوق خصوصی است.»^۱ فلیپ لوتورنو استاد دانشگاه تولوز فرانسه نیز معتقد است که «اگر یک مسئله واقعاً قابل

مناقشه در حقوق خصوصی وجود داشته باشد، این مسئله، مسئله مبنای مسئولیت مدنی است. سؤال اساسی این است که چه عاملی می‌تواند، مسئولیتی را که بر یک نفر تحمیل می‌شود، توجیه نماید؟^۲

بر همین مبنا از سوی اساتید حقوق، نظریات مختلفی در باب مسئولیت مدنی ارائه شده است و منابع متعددی نیز در این خصوص وجود دارد. فقه امامیه نیز در باب منابع و مسقطات ضمان، مباحث متنوعی را بیان نموده، که خارج اهمیت می‌باشد.

در میان نظریات ارائه شده در مبنای مسئولیت مدنی، که عمدتاً از سوی اساتید فرانسوی مطرح شده و توسط حقوق دانان ایرانی نیز مورد پذیرش قرار گرفته است، دو نظریه تقصیر و خطر از سابقه بیشتری برخوردار است و به عنوان دو نظریه اصلی مورد توجه قرار می‌گیرد. نظریات جدیدی نیز امروزه توسط برخی حقوق دانان مطرح شده، که اصولاً نظریات واسطه بین تقصیر و خطر به شمار می‌روند.

علی‌رغم طرح این نظریات در مبنای مسئولیت مدنی، هیچ‌یک از آنها، مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران را به خوبی توجیه نمی‌نماید و همه این نظریات با ایرادات و نواقصی روبه‌روست.

با توجه به این که اصول و منابع مسئولیت مدنی در حقوق ایران تا حد زیادی مبتنی بر نظرات فقهای امامیه است و با عنایت به این که در متون فقهی تقصیر به عنوان مبنای مسئولیت مدنی مورد توجه واقع نشده است و از نظر فقهای امامیه، مسئولیت مدنی بر احراز رابطه سببیت بین زیان و عامل آن، استوار است، ضروری است، نظریه قابلیت استناد به عنوان مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران مورد توجه قرار گیرد و حداقل به عنوان یک نظریه در کنار سایر نظریات مطرح گردد.

۳. پیشینه تحقیق

در خصوص رابطه سببیت در مسئولیت مدنی بحث‌های مختلفی مطرح شده است و کتب و پایان‌نامه‌هایی نیز در این خصوص به رشته تحریر درآمده است. ولی در تمامی این کتب و پایان‌نامه‌ها، رابطه سببیت و قابلیت استناد به عنوان یکی از ارکان مسئولیت مدنی و نه مبنای مسئولیت مدنی، مورد توجه قرار گرفته است.

این نکته هم قابل ذکر است که اگرچه بخشی از اصول و ادله نظریه‌ای که در این کتاب به عنوان مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران مورد توجه قرار گرفته است، توسط برخی حقوق دانان، به‌ویژه در نقد نظریه تقصیر مطرح شده و از پشتوانه فقهی نیز برخوردار است، ولی تاکنون به عنوان مبنایی مستقل برای مسئولیت مدنی مورد توجه قرار نگرفته و عنوان هیچ کتاب یا مقاله‌ای را به خود اختصاص نداده است و از این جهت موضوع این اثر کاملاً جدید می‌باشد. تنها در کتاب مسئولیت مدنی نوشته دکتر علیرضا باریکلو^۱ و دکتر حمید بهرامی احمدی^۲ برای اولین بار در کتب حقوقی نظریه قابلیت استناد عرفی به عنوان مبنای مسئولیت مدنی در کنار سایر نظریات موجود ارائه شده است. البته در این کتاب هم، بسیار مختصر به این نظریه پرداخته شده است، لذا بحث در خصوص این نظریه در قالب یک کتاب مستقل، بسیار ضروری و حتی ناکافی به نظر می‌رسد.

۴. سؤالات تحقیق

سؤالات اصلی:

۱. آیا می‌توان مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران را «قابلیت استناد» زیان به عامل زیان، دانست؟
 ۲. ملاک احراز «قابلیت استناد» چیست؟
- سؤالات فرعی:

۱. آیا نظریات موجود در مبنای مسئولیت مدنی (از جمله تقصیر، خطر و نظریات واسطه) با حقوق ایران سازگار است؟
۲. بر مبنای فقه امامیه مبنای مسئولیت مدنی چیست؟
۳. آیا نظریه «قابلیت استناد» در نظام حقوقی فرانسه قابل اعمال است؟

۵. فرضیات تحقیق

فرضیه‌های اصلی:

مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران «قابلیت استناد» زیان به عامل زیان است.

ملاک قابلیت استناد احراز «رابطه سببیت» عرفی است.

فرضیه‌های فرعی:

نظریات موجود در مبنای مسئولیت مدنی با حقوق ایران سازگار نیست.
براساس نظرات فقهای امامیه، مبنای مسئولیت مدنی احراز رابطه سببیت است.

نظریه قابلیت استناد اگرچه رسماً در فرانسه مطرح نشده، ولی رویه قضایی فرانسه به سمت آن تمایل دارد.

۶. اهداف تحقیق

در این پژوهش برآنیم تا به اهداف زیر دست یابیم.

- تبیین مبنای و قلمروی نظریه «قابلیت استناد»
- معرفی نظریه قابلیت استناد به عنوان یک نظریه جدید در مبنای مسئولیت مدنی
- تبیین جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق ایران
- تبیین جایگاه نظریه قابلیت استناد در حقوق فرانسه
- تبیین جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه

• ارزیابی و تحلیل قوانین موجود در خصوص مسئولیت مدنی

ادعای طرح یک نظریه، آن هم در حوزه مبانی مسئولیت مدنی که از مهم ترین مباحث حقوق خصوصی است، ادعای بزرگی است. به عقیده نگارنده نظریه «قابلیت استناد»، دست کم در حقوق ایران نظریه ای جدید محسوب نمی شود. با تأمل در قواعد فقهی موجد ضمان و مسقط ضمان، می توان دریافت، این نظریه مبتنی بر فقه امامیه است.

برخی حقوق دانان هم همین نظریه را به عنوان مبانی مسئولیت مدنی مورد پذیرش قرار داده اند و عقیده دارند، همین نظر مورد تأیید فقه امامیه نیز هست. بنابراین نگارنده ادعا ندارد، در این کتاب نظریه ای جدید را به عنوان مبانی مسئولیت مدنی ابداع نموده است، بلکه هدف ما از طرح و تدوین این کتاب آن است، که بتوانیم نظریه «قابلیت استناد» را حداقل در کنار سایر نظریات موجود، مطرح نموده و از آن دفاع نماییم.

۷. کاربردهای متصور از تحقیق

با توجه به این که این تحقیق سعی دارد تا نظریه ای جدید در مبانی مسئولیت مدنی را مطرح نموده و به اثبات برساند، لذا این تحقیق می تواند در محورهای ذیل مورد استفاده قرار گیرد:

اصلاح و تدوین قوانین و مقررات در باب مسئولیت مدنی؛ به ویژه این که در این کتاب سعی داریم، کلیه متون قانونی در زمینه مسئولیت مدنی را بررسی نماییم، لذا تعارضات و خلأهای مواد قانونی به خوبی روشن می گردد و بر همین مبنا، می توان پیشنهادات اصلاحی را ارائه نمود.

استفاده قضات جهت صدور آراء قضایی در دعاوی مرتبط با مسئولیت مدنی؛ دعاوی جبران خسارت و مسئولیت مدنی، حجم گسترده ای از دعاوی مطروحه در دستگاه قضایی را تشکیل می دهد. در بسیاری از موارد نیز قضات، بایستی با توجه به اوضاع و احوال قضیه و کلیات و عمومات

مسئولیت مدنی رأی خود را صادر نمایند. این نظریه می‌تواند در تحلیل موضوع و صدور رأی، قضات را یاری نماید.

استفاده اساتید و دانشجویان حقوق در امور تحقیقاتی و پژوهشی: طرح این نظریه زمینه را برای تحلیل و نقد آن در محافل علمی و دانشجویی فراهم می‌آورد.

در همین راستا این پژوهش می‌تواند مورد استفاده مراجعی چون، قوه قضائیه، مجلس شورای اسلامی، قضات محاکم حقوقی و مراکز دانشگاهی و علمی و پژوهشی حقوقی قرار گیرد.

۸. روش تحقیق و روش گردآوری اطلاعات

ویژگی خاص مطالعات حقوقی به‌ویژه در زمینه مطالعات تئوری، موجب می‌شود تا مناسب‌ترین روش در مطالعات حقوقی روش تحلیلی، توصیفی باشد. در این پژوهش نیز از همین روش استفاده شده است. در بخش دوم این پژوهش، مبانی نظریه قابلیت استناد، مورد بررسی قرار گرفته است. در این بخش، روش تحقیق عمدتاً بر تحلیل‌های حقوقی، فلسفی و اجتماعی استوار است.

در بخش سوم که به بررسی جایگاه این نظریه در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه، پرداخته شده است، روش تحقیق بر تحلیل و استنباط از نصوص فقهی و قانونی و تحلیل رویه قضایی استوار است.

روش گردآوری اطلاعات هم در این پژوهش، بیشتر کتابخانه‌ای است، هرچند که از گردآوری و تحلیل رویه قضایی هم غافل نبوده‌ایم. بر همین مبنا ابزار گردآوری اطلاعات عبارتند از: کتب و مقالات حقوقی، نمایه و بانک‌های اطلاعاتی، اینترنت، آراء محاکم و...

۹. تقسیم‌بندی مطالب

این کتاب در قالب سه بخش تدوین شده است:

در بخش نخست، تحت عنوان «مفاهیم، اصول و مبنای مسئولیت مدنی» در ابتدا مفاهیم مورد بحث در کتاب، با توجه به تعاریف حقوق دانان مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه اصول حاکم بر مسئولیت مدنی بررسی شده است و در پایان این بخش به تشریح نظریات موجود در مبنای مسئولیت مدنی و تحولات آن پرداخته ایم.

در بخش دوم با عنوان «مفهوم و مبنای نظریه قابلیت استناد» به تبیین این نظریه پرداخته ایم. قلمروی این نظریه، ملاک تشخیص قابلیت استناد، در این بخش مورد بررسی قرار گرفته است. تفاوت نظریه قابلیت استناد با سایر نظریات مطرح شده در مبنای مسئولیت مدنی، مبنای و آثار این نظریه از دیگر مطالبی است که در این بخش مورد مطالعه و دقت نظر قرار گرفته است. در این بخش نظریه قابلیت استناد مجوز از قانون ایران و یا قانون هر کشور دیگری بررسی شده است. مطالعه این نظریه در قانون ایران یا فرانسه، به بخش سوم این کتاب واگذار شده است.

در بخش سوم «جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه» مورد مطالعه قرار گرفته است. در این بخش ابتدا قواعد موجود و مسقط ضمان در فقه امامیه بررسی شده است و نهایتاً با توجه به این قواعد سعی شده است، مبنای مشترک این قواعد که همان مبنای مسئولیت مدنی در فقه امامیه است، استخراج شود. در حقوق ایران نیز سعی شده تا کلیه قوانین مرتبط با بحث مسئولیت مدنی حتی در قوانین جزائی و هم چنین حتی الامکان آرای محاکم در باب مسئولیت مدنی، مورد توجه قرار گیرد و به این سوال پاسخ داده شود که آیا می توان مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران را قابلیت استناد دانست. همین سوال در حقوق فرانسه نیز مطرح شده و تلاش کرده ایم تا قابلیت اعمال این نظریه در حقوق فرانسه را نیز مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم.

در پایان نیز نتیجه مباحث به صورت مستقل آمده است.

پی‌نوشتها

1. Mazcaud (Henri, Léon et Jean) – *Leçon de Droit Civil*, Paris: Montchrestien, T.2, Obligation, n.374
 2. Strack, Boris, *Droit Civil, Obligation*, Paris: Libraires Technique, 1972, n.27
 3. Le Tourneau, Philippe, *La responsabilité civile*, 3e éd., paris: Dalloz, 1982, n. 10
۴. باریکلو، علیرضا (۱۳۸۵) *مسئولیت مدنی*. چاپ اول، تهران: میزان.
۵. بهرامی احمدی، حمید (۱۳۸۸) *حقوق مدنی (۴)*، *مسئولیت مدنی*. چاپ اول، تهران: میزان.